TASVIRIY ILLYUSTRATIV MISOLLARNING BERILISHIDA BA'ZI MUAMMOLAR

Fotimaxon Baxtiyarova,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti (PhD),
E-mail: fbahtiyarova83@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada izohli lug'atda berilgan astronomiyaga oid terminlarga tasviriy misollarning berilishi masalasi va bu bilan bog'liq muammolar leksikografik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Ma'lumki, izohli lug'atlarda qo'shimcha tushuntirishlar va illyustratsiyalarning berilishi foydalanuvchilar atamalarni tasavvur qilishi va yaxshiroq tushunishiga yordam beradigan qo'shimcha manba hisoblanadi. Bu astronomiya tushunchalarini tasvirlashga yordam beradigan diagrammalar va fotosuratlar shaklida bo'lishi mumkin. Maqolada bu kabi tasviriy misollarning berilishida kuzatiladigan muammolar tahlilga tortilib, amaliy tavsiyalar taklif qilingan.

Kalit so'z: astrometriya, diagramma, illyustratsiya, lug'at maqola, semantik tavsif, semantik ko'lam, astronomiyaga oid terminlar bazasi

Аннотация. В данной статье с лингвистической точки зрения проанализированы вопросы предоставления наглядных примеров к терминам астрономии в комментарных словарях и связанные с этим проблемы. Известно, что предоставление дополнительных пояснений и иллюстраций в комментарных словарях является дополнительным источником, который помогает пользователям представить термины и лучше их понять. Это может быть в форме диаграмм и фотографий, которые помогают описывать астрономические понятия. В статье проанализированы проблемы, возникающие при предоставлении таких наглядных примеров, и предложены практические рекомендации.

Ключевое слово: астрометрия, диаграмма, иллюстрация, статья словаря, семантическое описание, семантический масштаб, база терминов по астрономии

Abstract. This article analyzes, from a linguistic perspective, the issues related to providing visual examples for astronomy terms in explanatory dictionaries and the associated challenges. It is well known that offering additional explanations and illustrations in explanatory dictionaries serves as an extra resource that helps users visualize terms and better understand them. This can take the form of diagrams and photographs that assist in describing astronomical concepts. The article examines the problems that arise when providing such visual examples and proposes practical recommendations.

Keyword: astrometry, diagram, illustration, dictionary entry, semantic description, semantic scale, astronomy terminology database

ISSN 3030-3907

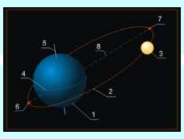
Kirish

Astronomiya bilan bog‘liq terminologiyani o‘rganishning amaliy ahamiyati shundaki, u odamlarga ushbu ilmiy sohada aniq muloqot qilish va ma’lumot uzatish imkonini beradi. Astronomiya koinotdagi turli hodisalar va obyektlarni tasvirlash uchun ishlatiladigan o‘ziga xos atamalar va ta’riflar to‘plamiga ega. Ushbu terminlarni to‘g‘ri tushunmasdan astronomiyada ma’lumot almashish ilmiy tadqiqotlar jarayonida qiyinchilikni tug‘diradi.

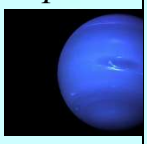
Izohli lug‘atlarning tarkibiy yondashuvi olingan so‘zlar va og‘zaki toifalarni semantik tahlil qilishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bu mazkur leksikografik elementlarni tavsiflash va tushunish uchun aniq asos yaratadi. So‘z yasalishi ta’riflarining turlarini takomillashtirish va sozlash mumkin bo‘lsa-da, ular o‘rganilayotgan obyektning tarkibiy va semantik tomonlarini aniq tavsiflash uchun ishonchli vositalarni taklif etadi.

Izohli lug‘atlarda berilgan astronomiyaga oid terminlarning tasviriyligini ta’minlash maqsadida olib borilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko‘rsatdiki, izohli lug‘atda berilgan astronomiyaga oid barcha terminlarning illyustiratsiya bilan berilishi imkoniyati chegaralangan(bu leksemalarning semantik ko‘lami bilan bog‘liq). Bu imkoniyat faqat bir ma’noli shaxs va narsa otlarini ifodalovchi astronomiya sohasiga oid terminlarga yoki ko‘p ma’noli bo‘lsa, barcha ma’nolari astronomiyaga oidlariga taalluqli. O‘zbek tilining izohli lug‘atlari(2006 – 2008 va 1981)da berilgan astronomiyaga oid bir ma’noli terminlar va ularning izohi illyustratsiyasi bilan quyidagicha tarzda ATB(*astr*.ga oid terminlar bazasi)ga kiritilishi mumkin:

1-jadval.

	Termin nomi	Bir ma’noli 2006 – 2008 O‘TILda mavjud	Bir ma’noli 1981. O‘TILda mavjud	Izoh
.	*Apogey* 	+	+	**APOGEY** [*yun.* apogeios — Yerdan uzoqda (joylashgan)] *astr.* Yer yo‘ldoshi orbitasining Yer markazidan eng uzoq nuqtasi**.**

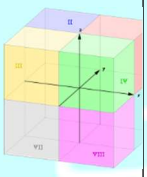
ISSN 3030-3907

.	*Astro* 	+	-	**ASTRO** [*yun.* astron — yulduz] Qo‘shma so‘zlar tarkibidagi birinchi so‘z bo‘lib, yulduz va sayyoralarga aloqadorlikni bildiradi.
3.	*Karvon qus* 	-	+	**Karvonqush** *astr.* — Yoz kunlari yarim kechada sharq tomondan ko‘rinadigan kichikroq yulduzlar to‘dasi.
4.	*Sirius* 	+	-	**SIRIUS** [*lot.* Sirius — Katta It yulduz turkumi] Katta It yulduz turkumining bir yulduzi; osmon sferasidagi eng yorug‘ va Quyoshga yaqin qo‘shaloq yulduz. *Sirius ko‘shaloq yulduz bo‘lib, komponentlari bir-birining atrofida 50 yil davr bilan aylanib turadi.* «O‘zME».
5.	*Asteroi dlar* 	+	-	**ASTEROIDLAR** [*yun.* aster – yulduz + eidos — ko‘rinish; o‘xshash] *astr.* Quyosh tizimining Mars va Yupiter o‘rtalig‘ida aylanadigan kichik planetalari, kichik osmon jismlari; kichik sayyoralar.
6.	*Neptun* 	+	+	**NEPTUN** [*lot.* Neptunus — qadimgi rim mifologiyasida: dengizlar ma’budi, xudosi] Quyosh sistemasining Quyoshdan keyin sakkizinchi o‘rindagi katta sayyorasi.

ISSN 3030-3907

7.	*Meteorit* 	+	+	**METEORIT** [*fr.* meteorite – < *yun. meteoros*] Kosmik fazodan yerga tushgan jism, kosmik jism. *Amerikalik olimlar o‘tgan yili Antarktidadan meteorit topib olishdi.* «Fan va turmush».
8.	*Meteor* 	+	+	**METEOR** [*yun.* meteoros — havoda uchuvchi, suzib yuruvchi] Kosmik fazodan yer atmosferasiga cho‘g‘ bo‘lib, tez uchib keladigan jism; uchar yulduz. *Meteor jismning ustki qatlami ham juda qiziydi hamda birozdan so‘ng ko‘zdan g‘oyib bo‘ladi, bu meteor hodisasi deyiladi.* «Fan va turmush».
9.	*Saturn* 	+	+	**SATURN** *[lot.* Saturnus — Qadimgi Rim mifologiyasida: ekin-tikinlar ma’budi va ziroatchilik homiysi] *(S — katta) astr.* Quyosh sistemasidagi sayyoralardan Quyoshdan uzoqligi bo‘yicha oltinchi, kattaligi bo‘yicha ikkinchi, atrofida halqasi mavjud bo‘lgan sayyora; Zuhal, Kayvon. *Saturnni ilk bor Galiley 1610-yilda kashf etgan* «O‘zME».
10.	*YupiterI* 	+	+	**YUPITER I** [lot. Jupiter — qadimgi Rim mifologiyasida: oliy ma’bud, bosh xudo] (Yu — katta) astr. Quyosh sistemasidagi eng katta, Quyoshdan uzoqligi bo‘yicha beshinchi sayyora; Mushtariy.

ISSN 3030-3907

1.	*EkvatorialI* 	+	+	**EKVATORIAL I astr.** Ikkita bir-biriga perpendikulyar bo‘lgan o‘q atrofida aylanadigan va har qanday osmon jismining osmon ekvatoriga nisbatan vaziyatini aniqlashga imkon beradigan linzali yoki ko‘zguli teleskop.
12.	*Merkuriy* 	+	+	**MERKURIY** [lot. Mercurius – rim mifologiyasida: chorvachilik va savdo ma’budi; sayyohlar, yo‘lovchilar homiysi] (M — *katta)* Quyosh sistemasidagi to‘qqizta katta sayyoradan biri, Quyoshga eng yaqini.
13.	*Oktant* 	+	-	**OKTANT** *[lot.* octans, octantis – sakkizdan bir] **1** *geom.* Uch yoqli burchaklarning sakkiz sohasidan istalgan bittasi. **2** ***astr.*** Avvallari osmon yoritqichlari o‘rtasidagi burchak masofalar(i)ni o‘lchashda qo‘llangan astronomik asbob. 3.Osmon gumbazining Janubiy yarim-sharidagi yulduz turkumi
14.	*Galaktik* 	+	+	**GALAKTIK***astr.* *G*alaktikaga oid. *Tumanliklarning birinchi gruppasi galaktik tumanliklar deb ataladi.* “Astronomiya”.

Tasviriy misollarning funksiyasi va uni lug‘at yozuvida ishlatishning to‘g‘riligi haqidagi muammo rus, Yevropa va Amerika leksikografiyasida har xil talqin qilinadi. Masalan, S.Landauning fikriga ko‘ra, oddiy so‘zlar qo‘shimcha illyustratsiyaga muhtoj emas, lekin ular ta’riflarga muhtoj[11]. L.Zgusta faqat

[11]Landau S.I. The art and craft of lexicography. – N. Y., 1996. – 370 p.

ISSN 3030-3907

g‘ayrioddiy yoki notanish narsa/hodisa/harakatlar rasmlarga muhtoj deb hisoblaydi[12].

“Ornamental Pictures in Dictionaries” (“Lug‘atlardagi manzarali rasmlar”) maqolasida L.Zgusta tasviriy illyustratsiyalarni kiritish zarurligi haqidagi fikrlarini kengaytiradi va bu ehtiyojni grafik ma’lumotlarning vizual ekanligi va so‘zlarni tushunish hamda yodlashga hissa qo‘shishi, lug‘at ta’rifiga qo‘shimcha sifatida ishlatilishi mumkinligi bilan izohlaydi[13].

Bizningcha, tushunishni yaxshilashning samarali vositalaridan biri izohli lug‘atlarga illyustrativ misollarni kiritishdir. Shu nuqtai nazardan L.Zgustaning fikrini quvvatlagan holda o‘zbek tilining izohli lug‘atidagi astronomiyaga oid bir ma’noli terminlarga rasmli illyustrativ misollar berish taklifini bildirib o‘tmoqchimiz. Bu misollar nafaqat ta’riflarni aniqlab beradi, balki Kosmos mo‘jizalarini chuqurroq tushunishga ham hissa qo‘shadi. Astronomiya bo‘yicha izohli lug‘atlarda illyustrativ misollar keltirishning ahamiyati va ularning astronomik tushunchalarni kengroq tushunishga qanday ta’sir ko‘rsatishini ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq.

Tasviriy misollar mavhum tushunchalarning amaliy namoyishi bo‘lib xizmat qiladi. Ko‘pgina atamalar bevosita kuzatish qiyin bo‘lgan hodisalarni tasvirlaydigan astronomiyada misollar nazariya va kuzatish o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etadi. Masalan, *yangi yulduz* tushunchasini tushuntirish, bunday hodisa payti chiqarilgan kuchli yorqinlik va portlovchi energiyani tavsiflash bilan birga yanada aniqroq bo‘ladi. Ushbu misollar o‘quvchilarga taqqoslanadigan ma’lumotlarni taqdim etish orqali murakkab g‘oyalarni tushunishga yordam beradi.

Astronomiya ko‘plab o‘zaro bog‘liq tushunchalarga ega bo‘lgan ulkan sohadir. Izohli lug‘atlardagi misollarda atamalar o‘rtasidagi munosabatni tushunishga yordam beradigan kontekstual ma’lumotlar mavjud. Masalan, yulduzni aniqlashda, jumladan, *qizil gigantlar* va *oq mittilar* kabi har xil turdagi misollar o‘quvchilarning yulduz obyektlarining xilma-xilligini bilib olishiga yordam beradi. Ushbu kontekstli tushuncha o‘quvchilarning astronomiyaga oid tushunchalarni to‘liqroq anglashiga imkon beradi.

Xulosa. Astronomiyaga oid izohli lug‘atlarda ta’riflarni aniqlashtirish va atamalardan to‘g‘ri foydalanish uchun yozma, jumlaga asoslangan va vizual misollardan to‘liq foydalanish kerak. Tasviriy misollar astronomiyaga oid terminologiyaning ma’nosini kontekstlashtiradi va yaxshilaydi, lug‘atlarni nafaqat ma’lumot matnlariga, balki o‘quvchilarning fanga qiziqishini uyg‘otadigan

[12]Zgusta L. Ornamental pictures in Dictionaries // Lexicographers and their works. Exeter: Exeter Univ. Pres, 1989. – P. 215-223.

[13]Zgusta L. Ornamental pictures in Dictionaries // Lexicographers and their works. Exeter: Exeter Univ. Pres, 1989. – P. 216.

ISSN 3030-3907

qimmatli ta’lim vositalariga aylantiradi. Puxta tanlangan illyustrativ misollar astronomiya bo‘yicha lug‘atlarda yozma izohlarga samarali qo‘shimcha bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildli. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. 1-jild. – 680 b. – B. 91.
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildli. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. 1-jild. – 680 b. – B.111.
3. Landau S.I. The art and craft of lexicography. – N. Y., 1996. – 370 p.
4. Zgusta L. Ornamental pictures in Dictionaries // Lexicographers and their works. Exeter: Exeter Univ. Pres, 1989. – P. 215-223.
5. Zgusta L. Ornamental pictures in Dictionaries // Lexicographers and their works. Exeter: Exeter Univ. Pres, 1989. – P. 216.
6. Baxtiyarova F. O‘zbek tilining izohli lug‘atida astronomiyaga oid terminlar izohini mukammallashtirish zarurati//Chet til ta’limida zamonaviy yondashuv tamoyillari va ilmiy-amaliy tarjima. Respublika ilmiy-amaliy anjumani. – Toshkent, 2023. – B. 155-164.
7. Baxtiyarova F. O‘zbek tilining izohli lug‘atida berilgan astronomiyaga oid terminlarning leksikografik tadqiqi//Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları: Necmettin Erbakan University Meram/KONYA/TÜRKİYE, 2023. – No: 11.

ISSN 3030-3907